

INHOUD

Inleiding 7

DEEL I **MOLENBEEK & ZEGELSEM (1879-1900)**

- 1 | Vaderlijk en voorvaderlijk 15
- 2 | Tussen stad en platteland (1880-1897) 37
- 3 | Literair Brussel (1896-1899) 59

DEEL II **BRUSSEL & LINKEBEEK (1900-1921)**

- 4 | Mathilde, Brussel en Gent (1897-1899) 73
- 5 | Van Nu en Straks (1898-1900) 121
- 6 | De wonderbare wereld van Mathilde (1900-1902) 131
- 7 | Ambtenaar en echtgenoot (1902-1905) 163
- 8 | Naar Linkebeek (1905) 193
- 9 | Zonovergoten beschrijvingen (1906) 211
- 10 | Correspondent en schrijver (1906-1912) 229
- 11 | Serjanszoon, meubelen en ivoor (1908-1914) 257
- 12 | Eerste Wereldoorlog (1914-1918) 313
- 13 | Literaire erkenning (1917-1920) 329
- 14 | De nieuwe Uilenspiegel (1920) 357

DEEL III **BRUSSEL (1921-1936)**

- 15 | In dienst van het theater (1921-1928) 373
- 16 | Literaire en andere projecten (1928-1935) 431

DEEL IV **BEERSEL (1936-1967)**

- 17 | Thuiskomen in Beersel (1936-1940) 459
- 18 | De bezetting (1940-1945) 485
- 19 | Van alle markten thuis (1946-1950) 533
- 20 | Kronen op het werk (1950-1957) 575

- 21 | Een finale zelfanalyse (1954-1955) **607**
- 22 | Herinneringen en prijzen (1956-1963) **631**
- 23 | De laatste jaren (1964-1967) **665**

Dankwoord **677**

Bibliografie **679**

Noten **721**

Personenregister **811**

INLEIDING

Een biografie heeft een goede reden nodig. Toen ik destijds het levensverhaal van Jan van Nijlen schreef, lag mijn motivering in de publieke en literair-historische veronachtzaming van de dichter. Spoedig werd duidelijk dat Van Nijlen een teruggetrokken en eigenlijk somber leven heeft geleid. Maar dat hij een biografie verdiende, stond wel buiten kijf. De zogeheten ‘Brusselse klik’, waar hij tijdens het interbellum deel van uitmaakte, intrigeerde me. Van Nijlen bewoog zich in de periferie ervan, terwijl het centrum in handen was van literatoren als August Vermeylen, F.V. Toussaint van Boelaere, Karel van de Woestijne, Maurice Roelants en Herman Teirlinck.

In tegenstelling tot Van Nijlen heeft Teirlinck wèl een boeiend leven gehad. Bij hem zijn de anekdotes, affaires, activiteiten en initiatieven niet te tellen. Teirlinck bewoog zich zonder schroom op het voorplan. Meer zelfs: hij kon niet leven zonder een podium. Wellicht zal het prettiger zijn over hem een biografie te schrijven of die te lezen. Ik hoop dat de lezer daar ook zo over oordeelt. Aan actie en interactie heeft het Teirlinck nooit ontbroken. Maar ook hij is min of meer in de vergetelheid geraakt. Deze biografie wil vooral een daad van consacrering zijn, een akte ter herinnering aan een groot auteur, een halve eeuw na zijn dood.

Maar was Herman Teirlinck überhaupt een groot auteur? Belangrijk was hij vast en zeker. Zijn literaire loopbaan werd voortgeholpen door zijn onblusbare dadendrang en de vele machtsposities die hij heeft bekleed. Maar het hoeft geen betoog dat zijn boeken van ongelijke kwaliteit zijn. Zijn romans kregen over het algemeen een wisselende receptie, net als zijn toneelwerk.

Vandaag zoeken we bij voorkeur intersubjectieve of objectieerbare argumenten om een boek als belangrijk te kwalificeren. Een nieuwe editie van de roman *Het ivoren aapje* werd in 2012 gepland in de prestigieuze serie ‘De twintigste eeuw’ van uitgeverij Atlas. Een aantal praktische elementen zorgde ervoor dat het niet verscheen. *Rolande met de bles*, voorzien in de nieuwe canon van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (2015), haalde de finale vijftig topwerken op een haar na niet. Wel erin staan boeken van Teirlincks tijdgenoten Buysse, Streuvels, Van de Woestijne, Elsschot en de iets jongere schrijvers Van Ostaïjen, Walschap en Gilliams. In 2008 presenteerde het Letterkundig Museum in Den Haag zijn canon, die van de honderd grootste dode schrijvers. Ook toen al was er geen spoor van Teirlinck, wel van de genoemde tijdgenoten.

Prijzen, lintjes en andere onderscheidingen kreeg hij nochtans genoeg. Hij ontving de Staatsprijs voor zijn toneel, echter nooit voor zijn romans. Voor zijn oeuvre, vooral dan de roman *Het gevecht met de engel*, ontving hij de allereerste Prijs der Nederlandse Letteren. Het zal dit schrijverschap in zekere zin bevestigen, maar het vergt nader onderzoek.

Herman Teirlinck levert stof tot nadenken. Dat zal nà deze biografie niet anders zijn. Als schrijver grijpt hij zijn inhouden wel degelijk uit het leven. Hij doet dat met gevoel voor authenticiteit, niettegenstaande zijn dilettantisme, aanhoudende pogingen tot maskerade, spotlust en ironie. Dat dilettantisme is substantieel, zodat zowel de twijfel als de oppervlakkigheid van dit oeuvre deel uitmaakt. Maar of dat negatieve kwalificaties zijn, is een andere zaak. Bij deze man is niets wat het lijkt. Leven en schrijven zijn een onderdeel van een spel dat gespeeld moet worden. Teirlinck is en blijft een homo ludens.

Ook cultiveert hij de zin voor het spectaculaire, het ludieke en het epicurisme. Het engagement ontbreekt helemaal: het genot staat centraal, met het flaneren op de prettige, maar vrijblijvende paden van wisselende ideeën en filosofieën. Als schrijver praktiseert Teirlinck ook de maskerade. Hij verstoppt zich erachter om niet zelf in zijn werk te moeten opdraven. In interviews durft hij zich, naargelang de interviewer, wel eens blootgeven, maar altijd met mate. Maar per slot van rekening doet hij dat liever niet. Nochtans is hij in heel wat van zijn brieven verrassend open en eerlijk, enkele keren emotioneel. Soms antwoordt hij botweg en onbehouwen. Meestal is hij recht voor de raap.

Teirlinck is er de man niet naar om autobiografische elementen op een schaalte klaar te leggen. Hij beschermt niet alleen zichzelf, maar ook zijn gezin en zijn onmiddellijke omgeving. Anderzijds valt het niet te ontkennen dat hij een deel is van een bij uitstek literaire en gedocumenteerde familie: zijn vader Isidoor is schrijver, zijn oom Reimond Stijns eveneens. Vader en oom vormen eind jaren 90 van de negentiende eeuw een spraakmakend literair duo. Herman huwt de zus van de echtgenote van de nagenoeg vergeten dichter Willem Gijssels. Toneelschrijver en dichter Nestor de Tière is verloofd met Teirlincks tante, maar zij sterft kort voor haar huwelijk.

Als men Teirlincks correspondentie en feitelijke biografische gegevens naast zijn literaire teksten legt, kan men zien dat een aantal passages verrassend autobiografisch is. Weliswaar kant de auteur zich sterk tegen het idee 'sleutelroman' of het prijsgeven van bepaalde sleutels. Zo bijvoorbeeld is er lang gediscussieerd over de vraag of Teirlinck bepaalde historische figuren heeft gebruikt als personages. De schrijver verwerpt een dergelijke zoektocht, maar geeft anderzijds toe dat bepaalde romanfiguren – zoals in het geval van *Het ivoren aapje* – op reële personen zijn gebaseerd. Met het naast elkaar plaatsen van het biografisch feitenmateriaal dat uit brieven en paralipomena kan gesprokkeld worden en de literaire, al dan niet 'fictieve' feiten, wordt het duidelijker. Ik kom daar te gelegener tijd op terug. Overigens wordt de in dat verband relevante roman *De nieuwe Uilenspiegel* uit 1920 decennialang over het hoofd gezien. Het lijvige boek bevat vrij veel autobiografische reminiscenties. Het werk in kwestie wordt door de contemporaine en latere kritiek, en tot Teirlincks ontgoocheling – hij gelooft immers sterk in deze roman – veronachtzaamd en enkele keren gekapitteld. *De nieuwe Uilenspiegel* is evenwel een soort archimedisch punt, met best knap geschreven en sterk gecomponeerd literair proza dat achteruitkijkt én vooruitblijkt naar de theaterstukken, maar waarvoor de geesten op dat moment onvoldoende grijpt zijn. In vergelijkbaar perspectief zijn ook de bundel *Zon* en de romans *Het ivoren aapje* en *Zelfportret of het galgemaal* van belang.

Het hoeft geen betoog dat Teirlinck gegeerd is als (literaire) vriend en als relatie. Hij behoort nu eenmaal tot de tweede generatie van *Van Nu en Straks*, het avant-gardetijdschrift dat eind negentiende, begin twintigste eeuw voor literaire jongeren het hoogst bereikbare incarneert. Herman Teirlinck en Karel van de Woestijne worden ingelijfd in een keurkorps

dat gestalte krijgt door zijn nadrukkelijke aanwezigheid in de Vlaamse literatuur. Boegbeelden zijn August Vermeylen, Prosper van Langendonck, Emmanuel de Bom en Cyriel Buysse.

Teirlinck staat als schrijver van proza, essays en toneel geregeld in de schijnwerpers, een understatement. Het gevolg is dat het bronnenmateriaal over hem nauwelijks valt te overzien. Zijn secundaire bibliografie is een straatje zonder einde. Wat de primaire bibliografie betreft, is hij een van de meest heruitgegeven, herdrukte en vertaalde Vlaamse auteurs. En al even primair: het aantal spreekbeurten, lezingen, artikelen, voorwoorden, inleidingen en *préfaces* van zijn hand valt niet te tellen.

Recht doen aan een dergelijk multitalent – auteur, regisseur, tekenaar, boekontwerper, illustrator, begenadigd docent en causeur, stichter van tijdschriften en scholen, perfect tweetalige aristocraat met diplomatische allures – is geen sinecure. Voor het Vlaamse cultuurleven blijft Teirlinck van uitzonderlijk belang. Hij heeft Vlaanderen vaak een gezicht gegeven in het hele land: moeiteloos past hij zich aan elke situatie aan, ook in de buurt van anderstaligen. Even moeiteloos en aimabel is hij in de omgang met hooggeplaatsten – van vorsten en ministers tot parlementairen – en gewone mensen: arbeiders en bedienden, ouderlingen, landbouwers, studenten, kinderen...

In literair-cultureel opzicht is Teirlinck hoofdzakelijk omgeven door mannen. Thuis echter wordt hij van jongs af omringd door vrouwen: de liefde van zijn moeder wordt vermeerderd met de aandacht die hij van zijn vier zussen krijgt. Het draagt ertoe bij dat hij voor kleding en accessoires de meest adequate terminologie gebruikt en dat dit zijn romans geloofwaardiger maakt. Dat ‘zusterlijke’ aspect verdient de nodige aandacht. Bovendien woont ook de grootmoeder aan moederskant bij de Teirlincks in. Met andere woorden: er is de vaderfiguur Isidoor, druk bezet en zelden thuis, de enige zoon Herman en zes vrouwen. Alle zes hebben een grote bewondering en liefde voor hun zoon, broer en kleinzoon. Alleen ageert of reageert die niet altijd zoals mag worden verwacht. Hij wordt schrijver, om maar iets te zeggen. En al op relatief jonge leeftijd is hij een notoir caféganger en drukbezet rokkenjager, twee gedaanten die hij nooit zal afleggen.

Herman Teirlinck spreekt weinig over zijn twee echtgenotes en nog minder over zijn zussen. Maar bij een paar van hen gaat hij geregeld te rade over familiale of amoureuze kwesties, over vrouwenzaken, over literatuur ook. Karel van de Woestijne noteert in *De leemen torens* dat Teir-

linck een vrouwenkenner is met een scherp oog voor vrouwelijk schoon en voor de subtiele elegantie in vrouwelijke vormen. Teirlincks beschrijvingen daarvan zijn vaak pareltjes.

De auteur kan goed overweg met het andere geslacht. Alleen in zijn eerste huwelijk wil dat al na enkele jaren niet zo goed meer lukken, hoewel de eerste huwelijksjaren met Mathilde stormachtig zijn. Dat huwelijk heeft later dikwijls voor de nodige verwarring gezorgd. Huwen Teirlinck en Mathilde in 1900 of in 1902? Wanneer is Mathilde overleden? Als men de Teirlinckliteratuur raadpleegt, krijgt men daarover weinig of geen uitsluitsel. Zelfs de meest eminente onderzoekers slaan de bal vaak mis. Uiteindelijk bieden uitsluitend de bevolkingsregisters soelaas.

Als biograaf kan men zich amper van de indruk ontdoen dat het Teirlinck zelf geweest is die veelal voor de nodige verwarring heeft gezorgd en dat de schrijver maar al te goed heeft geweten dat journalisten, beschouwers en chroniqueurs elkaar probleemloos herhalen. Hun mateloos en ongenueanceerd kopiëren maakt dit werk er niet eenvoudiger op. De realiteit van Herman Teirlinck lijkt vaak net iets anders dan de vele pseudowerkelijkheden die door de jaren heen op papier zijn gezet.

Wanneer Herman Teirlinck in 1904 een tiental lezingen in Nederland verzorgt, krijgt het publiek een tekstboekje dat tegelijk als toegangskaart geldt. De brochure bevat een fragment uit *De doolage* en een fotoportret van de schrijver: 'een slanke jonge man in een geklede jas, een zwierige lok op zijn voorhoofd, een snorretje'.¹ De dandy, de fijn gestileerde jongeling zal dat, zowel in daden als in geschrifte, een leven lang blijven. Overigens spelen dandy's geregeld een rol in Teirlincks proza.

'Herman Teirlinck is de veelzijdigste, beweeglijkste figuur onder de Vlaamse auteurs dezer eeuw,' schrijft Pieter Minderaa. 'Een geest, waarin de vonken van vernuft en fantasie voortdurend spelend verschieten, doch daarachter leeft een warm, eigenlijk een kinderlijk hart, dat zich niet gauw bloot geeft. Een scherpe, kritische opmerker met onuitputtelijke nieuwsgierigheid het bonte leven beturend, maar tegelijk altijd eenzaam bezig met een innerlijke droom. Een man, die men aan vele markante persoonlijke trekken uit duizenden herkent, maar die men nooit volledig leert kennen.' Minderaa bezorgt hiermee een van de allerbeste typeringen van de mens Herman Teirlinck.² Die beweeglijkheid wordt in Teirlincks persoon gekoppeld aan een stijlvolle innemendheid die hem

tot een inspirerend middelpunt maakt, iemand ‘die met het gezag van zijn wijsheid en eclecticisch begrip, maar bovenal met zijn geestdrift vele vogels van diverse pluimage weet bijeen te houden,’ aldus Minderaa.³

DEEL I

**MOLENBEEK
& ZEGELSEM
(1879-1900)**

VADERLIJK EN VOORVADERLIJK

Op maandag 24 februari 1879 omstreeks 7 uur 's ochtends laat Herman Louis César Teirlinck voor het eerst van zich horen. Hij komt ter wereld in de Vier-Windentstraat 74 in Sint-Jans-Molenbeek bij Brussel. De eerstgeborene van het onderwijzerskoppel Isidoor Teirlinck en Oda Josephina van Nieuwenhove laat zich niet alleen horen, maar doet meteen ook van zich spreken. Hij zorgt voor de eerste moederlijke teleurstelling: een lelijk kind, dat niettemin even keurig als opvallend wordt opgedirkt en door zijn moeder met veel liefde en tederheid wordt omringd. De ouders Teirlinck zijn relatief welstellende en gecultiveerde mensen die het platteland voor de stad hebben ingeruild, op zoek naar een beter bestaan.

Wanneer Jan Baptiste van Nieuwenhove, geboren in 1814 in het Oost-Vlaamse Lebbeke bij Dendermonde, en zijn veertien jaar jongere vrouw, de vroedvrouw Cesarine van der Haegen uit Strijpen bij Zottegem, zich op 29 april 1862 in Sint-Jans-Molenbeek vestigen, hebben ze al een bewogen leven achter de rug. Jan Baptiste is aan zijn derde huwelijk toe, na het overlijden van zijn eerste vrouw, de dertien jaar oudere Joanna van Nueten in 1852, en het verlies van zijn tweede vrouw Maria Rosalia Mosmans het jaar daarop. Sinds zijn eerste huwelijk woont hij in Merchtem, een Brabants dorp tussen Brussel en Dendermonde. Zijn tweede vrouw heeft een dochter uit haar eerste huwelijk. Jan Baptiste erkent het meisje, zodat ze voor de burgerlijke stand voortaan ook zijn naam draagt en als Eugenia Maria van Nieuwenhove door het leven kan gaan. Jan Baptiste huwt zoals gezegd nog een derde keer en het is deze dertien jaar jongere

Cesarine van der Haegen die hem nog vier kinderen schenkt: een zoon Alphonsus Desiderius, die onderwijzer zal worden, en drie dochters: Maria Antonia, Celestina en Oda Maria Delphina, de moeder van Herman Teirlinck. Oda is de op één na jongste: geboren in Merchtem op 30 mei 1857 en dus nog geen vijf jaar oud als ze met haar ouders, haar drie jaar oudere broer Alfons en zusjes Maria en Celestina naar Molenbeek verkast. Maria is dan acht jaar oud, Celestina amper vier.⁴

Oda's zus Maria treedt al in augustus 1874 in het huwelijk met de onderwijzer Reimond Stijns (1850-1905), de toekomstige literaire compagnon van Isidoor Teirlinck. De andere zus, Celestina, verlooft zich met de dichter en toneelschrijver Nestor de Tière, officieel Nestor Dethaire (1856-1920), maar zij overlijdt op 30-jarige leeftijd op zondag 11 augustus 1889, enkele dagen voor haar huwelijk met De Tière. De familie blijft hem als vertrouweling én als een echt familielid beschouwen. Na de dood van haar dochter gaat Cesarine bij de Teirlincks inwonen.⁵

De dan 60-jarige grootmoeder woont meer dan veertig jaar bij haar dochter Oda in: in 1928 is Cesarine van der Haegen een van de zeldzame Belgische eeuwelingen. Vader Isidoor is door zijn zwaarbeladen pedagogische en culturele agenda én door zijn wandelzucht vaak uithuizig. Hermans vier zussen dragen hun wat oudere broer op handen, terwijl ook moeder Oda waakt over het geestelijke en fysieke welzijn van haar enige zoon. Vaak zal zij via een van haar dochters op haar zoon inpraten, vooral dan als hij zichzelf en zijn familie in de nesten heeft gewerkt.

Door de vele verhalen van zijn grootmoeder maakt Herman spoedig kennis met Merchtem, het geboortedorp van zijn moeder. Het blijft zijn leven lang 'een mooi Brabants dorp met sierlijke wateren en heerlijke omgeving, en een soort gratie, die ik altijd bij mijn lieve moeder heb teruggevonden'.⁶ Net als de streek waaruit vader Teirlinck afkomstig is, vormt ook Merchtem een alternatief voor de drukke, beknellende en verpauperde hoofdstedelijke periferie. De regio rond Merchtem is minder fraai dan de Vlaamse Ardennen van vader Isidoor, maar de organische verbinding met Teirlincks moeder genereert een schoonheid die meer op de moederfiguur van Oda teruggrijpt dan op haar geboortedorp zelf. Teirlinck blijft Merchtem en de daar uitgestraalde elegantie vereenzelvigen met zijn moeder en zijn tantes:

Ik kan me van de indruk van voornaamheid niet wegzetten die ik [...] bij elke wandeling naar Merchtem terugvind, in de kerk, het marktplein, het kasteel-

tje met zijn grachten en waterlelies, de patriciërshuizen en een soort van distinctie, die de gehele gemeente en haar notabelen siert. Merchtem [...] is geen schamel dorpje als Zegelsem, waaraan ik hang met de zichtbare macht van mijn aderen. Maar aan mijn moeder ontleen ik de magische bekoring, die van Merchtem uitgaat. Terwijl ik echter te Zegelsem telkens herleef, ga ik te Merchtem alleen op bezoek.⁷

Sint-Jans-Molenbeek, 'een voorgeborchte van de hoofdstad' en in die jaren nog 'door een zielige arm van de Zenne beslijkt',⁸ ligt op nauwelijks een paar kilometer van het centrum van Brussel. De gemeente is in volle expansie. In de laatste helft van de negentiende eeuw verviervoudigt het inwonersaantal en loopt naar de vijftigduizend.⁹ De industrie is er – meer dan elders in de regio – volop in ontwikkeling. Dat is het gevolg van de gunstige ligging aan enkele belangrijke verkeersaders en vooral aan het kanaal Brussel-Charleroi. In 1837 is bij het kanaal een grote stoommolen geïnstalleerd. Er ontstaan drie grote werkplaatsen voor het fabriceren van stoommachines. Medio de negentiende eeuw ontwikkelt de gemeente een zeer gevarieerd gamma van industriële activiteiten. In 1846 wordt melding gemaakt van water-, wind- en stoommolens, een paar brouwerijen, een katoen- en een vlasspinnerij, een tapijtweverij, leerlooierijen, ijzergieterijen, werkplaatsen voor mechaniek, een baksteenoven, hout- en marmierzagerijen en twee wagenmakerijen. Bovendien staan er fabrieken voor het vervaardigen van vermicelli, mosterd, cichorei, kant, bombazijn (een zware en goedkope stof voor werkkleding), naast onder meer een hoedenfabriek, enkele lederwarenfabrieken en een suiker raffinaderij. Er zijn ateliers voor het fabriceren van chemische stoffen, vitriool, sterk water, houtazijn, drukinkt, plateel, zeep, kaarsen, behangpapier, verf, lucifers en plaaster.¹⁰ De gemeente bevat met andere woorden een industriële cocktail van lichte handwerksnijverheid tot zware en zelfs chemische industrie. Een gezond leefklimaat is anders.

Isidoor Teirlinck en Oda van Nieuwenhove, beiden dan al woonachtig in Sint-Jans-Molenbeek, huwen op dinsdag 27 augustus 1878. Het koppel vestigt zich eerst in de Sint-Josephstraat 18, waar Isidoor dan al woont, om vervolgens in de relatief rustige Vier-Windenstraat 74 (vandaag is dat het huisnummer 88) een eenvoudig rijhuis met twee verdiepingen te betrekken. Daar wordt dus in de ochtend van 24 februari 1879 Herman Teirlinck geboren. Vier meisjes zullen volgen. De vader, Isidoor, is dan

28 jaar oud; moeder Oda is 21 jaar.¹¹ De geboortedatum van Herman geeft aan dat het huwelijk van zijn ouders noodzakelijk is: Oda is drie maanden zwanger. Zo iets genereert uiteraard de nodige gespreksstof en herhaalt zich een generatie later in het gezin op een nagenoeg gelijkaardige manier.

Haar eigen moeder helpt Oda bij de bevalling. De zoon waarop ze heeft gehoopt wordt haar wel geschonken, maar zijn eerste publieke verschijning bezorgt Oda de ‘schrijnendste aller ontgoochelingen’. ‘Ik was inderdaad meer dan lelijk: ik was oud; ik had het rimpelig gelaat van een oud ventje, ik was geboren met “de oude man”, ik zou nimmer een kind kunnen worden.’¹² Naar Teirlincks eigen zeggen is het uiterlijk van haar zoontje de oorzaak van veel moederlijk verdriet, met als gevolg dat Oda de uiterlijke tekortkomingen wil compenseren:

[...] al de dagen die daarop zijn gevolgd, heeft ze rust noch duur gekend, en haar leven besteed om de vreselijke grijns van mijn aangezicht uit te wissen. Met onvermoeibare ijver beproefde ze onder liefderijke sierkunst mijn wangedrochtelijk voorkomen te verbergen. Ik werd met linten en kanten omhangen, ik droeg beeldige kapjes, waaronder men mij met een beetje goede wil beminnelijk kon vinden, ik lag in een praalwieg, die mij gelukkig in de schaduw stelde.¹³

Of het kind echt lelijk is, valt niet meer te achterhalen. Maar op de foto’s van Herman als kleuter is daarvan niet veel te merken. Wel springen dan al zijn wat vreemd aandoende spleetoogjes en kleine mond in het oog. Vooral naar zijn wat Japans lijkende ogen zullen journalisten meermaals verwijzen. Op andere foto’s uit die tijd is zijn blik dan weer dromerig en zelfverzekerd.¹⁴

Een moederskind

Oda Maria Delphina van Nieuwenhove, Josephina en zelfs Fientje voor de vrienden, komt net als haar man uit een interessante familie. Overigens wordt ze onderwijzeres, een dan voor dames gegeerd diploma. Al op jonge leeftijd wordt ze directrice van een kleuterschool in Sint-Jans-Molenbeek. Haar toekomstige echtgenoot is in de Brusselse normaalschool haar leraar geweest.¹⁵ Veel meer dan zijn vader, is Oda de ware toeverlaat voor hun zoon. Hij zal haar beeld een leven lang met zich mee-

dragen, hoewel ze relatief oud zal worden. De zoon treedt op latere leeftijd als het ware op zijn beurt beschermend voor zijn moeder op: 'De liefde van een moeder is zo geheiligd door het vele verdriet, dat het kind haar heeft aangedaan, dat het eigen bloed alleen loven en zegenen, doch allerminst beoordelen kan,' schrijft Teirlinck.¹⁶ Zelfkennis is het begin van alle wijsheid. Oda zal door de talloze capriolen van haar opgroeiende zoon zwaar op de proef gesteld worden.

Wanneer Oda in 1874 aangesteld wordt als 'onder-onderwijzeres' van de Kindertuin (vergelijkbaar met de kleuterschool), ligt haar beroepsloopbaan zo goed als vast. In 1881 treedt ze aan als 'eerste-onderwijzeres' van de betalende kindertuin van de Middelbare School voor Meisjes in de Mommaertsstraat. In 1890 benoemt het gemeentebestuur haar tot hoofdonderwijzeres van de kinderkribbe en kleuterschool in de De Rosnestraat. Op 30 september 1914 gaat ze, na een loopbaan van veertig jaar, met pensioen. Kort daarop verlaat het ouderlijke echtpaar Teirlinck-Van Nieuwenhove het vertrouwde Molenbeek en verhuist naar zijn laatste adres, de Albertlaan 38 in Vorst.¹⁷

De moeder van Herman Teirlinck is de dochter van een vroedvrouw, die in Strijpen bij Zottegem geboren Cesarine van der Haegen. Zij is een telg van een in het Zottegemse 'vrij woekerend geslacht' waarover Herman later naar eigen zeggen maar weinig zal vernemen. Als kind brengt hij wel enkele keren een bezoek aan familieleden in Strijpen, hoewel:

Ik heb meer van de zwarte sjees onthouden en van de bruinglanzende merriebonk, met de vele vliegen en de hete zweetreuk, dan van de familie, die we daar zeer waarschijnlijk hebben bezocht. Te oordelen naar de nazaten die ik nadien in verschillende Oostvlaamse nederzettingen ontmoette, was het een familie van middenstanders, van neringdoenden, en zeker niet van de minsten. Meer ben ik niet te weten gekomen.¹⁸

Oda's vader, de Merchtemnaar Jan Baptiste van Nieuwenhove, is organist en gaat als een zonderling door het leven. Hij laat zijn gezin in de steek. Hermans grootmoeder Cesarine komt dus uiteindelijk bij de Teirlincks inwonen. Ze blijft er tot haar dood op de gezegende leeftijd van 102 jaar. Cesarine oefent haar beroep van vroedvrouw ook in Molenbeek uit. De jonge Herman weet dat hij 'in haar goede ogen, die sterk waren van de vele mensenkinderen die ze aan de dag bracht, nooit enig kwaad [kon] doen'. Niettemin is ze van het harde type, 'veel harder dan de man-

nen'. Immers kan men goed zien, aldus haar kleinzoon, 'dat ze haar voorraad tranen al lang had uitgeput, en de dienst die ze dagelijks aan barensood besteedde, had haar hart gestaald'. De liefde voor zijn grootmoeder is ook verbonden met haar ijver en kunde om voor de kinderen van haar dochter speelgoed te fabriceren: voor Herman zijn dat onder meer een wandelstok, een eerste poppenkast, een paard op wieltjes en een viool, weliswaar niet de gedroomde viool die hem in die jaren bezighoudt.¹⁹ Als Cesarine haar honderdste verjaardag viert, op 13 november 1928, wordt ze thuis in Molenbeek bezocht door de Hertog van Brabant – de latere koning Leopold III – en zijn echtgenote, prinses Astrid. Grootmoeder wacht het prinselijke paar op, gezeten tussen de vele bloemen. Maar 'de eer die haar werd bewezen kon haar niet ontroeren. Het is geen kunst oud te worden, zegde ze, maar men moet kunnen op zijn tanden bijten. Met rustige waardigheid reikte ze aan de hoge bezoekers een hand van labeuren bezwaard, maar die niet beefde'.²⁰

Cesarines dochters groeien op in Sint-Jans-Molenbeek. Oda studeert in de hoofdstad. Haar zuster Maria, eveneens onderwijzeres, trouwt met Isidoors boezemvriend Reimond Stijns, uit Mullem eveneens neergestreken in Molenbeek. Zijn grootvader langs moederszijde heeft Herman Teirlinck dus nooit gekend. Hij behoort overigens tot de taboesfeer, maar misschien moeten de kiemen van Hermans muzikaliteit en die van sommige van zijn zusters bij de verguisde grootvader gezocht worden. 'Ik weet dat mijn grootvader een orgelist was, en dat hij zeer vroeg het echtelijk dak heeft verlaten,' aldus Teirlinck. Maar evenzeer: 'Geen spoor is van hem achtergebleven. En grootmoeder heeft eigenhandig haar vier kinderen in eer en deugd grootgebracht.'²¹ Misschien heeft Herman nog andere eigenschappen van zijn grootvader geërfd. Bij de classificatie 'onbekend is onbemind' kan hij zich trouwens niet zo gemakkelijk neerleggen, en hij voelt het aan zijn onbekende grootvader vergelijkbare onrustige bloed door zijn eigen aderen stromen. 'En toch is er een spoor,' noteert hij jaren later, 'in de diepste droesem van mijn wezen' en 'waar mijn ziel zich over haar oorsprong neigt, – vuur en ruimte, muziek en steen'. De onbekende, schimmige grootvader heeft immers 'in het bloed van al zijn kleinkinderen een zingende boodschap weggelegd'. Herman bezit een fotootje van hem als een veertiger met dromerige blik. 'Wanneer ik hem ooit wil opsporen, troost ik me met de zekerheid dat ik hem vind.'²²

Met zijn moeder heeft Teirlinck een bijzondere en erg warme relatie, een band die hij op latere leeftijd herhaaldelijk als een Oedipuscomplex

omschrijft. Oda behoort – ‘mogelijk ter compensatie’ – tot ‘het verwen-
nende type’. Teirlinck verklaart deze verwennerij zelf als een reactie op
zijn aangeboren lelijkheid. De jonge Herman ontgroeit evenwel zijn
uiterlijke onvolkomenheden, maar de moederlijke ‘verfraaiingskoorts
luwde niet het minst’. Dat valt pas echt op wanneer hij zich geconfron-
teerd weet met de ongekunstelde verschijning van zijn leeftijdsgenootjes
op school: ‘Mijn haar was in krullen gezet, mijn kleding was afgestemd
op vreemde modieusheid, ik droeg wijde, platte boorden, die mijn moe-
der van een Engels portretje had afgekeken, er zat een meisjesachtig
kantwerk aan, en de satijnen das die mijn borst zou tooien, was van een
in het oog springende onnozelheid.’ De kleine Herman verlangt naar
een gewoon vestje zonder glanzende knopen, een gewone broek met
degelijke broekzakken en een kraag tegen de kou, ‘gelijk het een man
betaamt’. Hij wil ook een bolhoedje, dat hem in een zekere mannelijke
staat moet herstellen en waardoor hij zich van zijn zusjes als mannelijke
telg hoopt te onderscheiden. Maar dat bolhoedje komt er niet: ‘Mijn
moeder doste mij uit met een Schots baretje, dat onogelijk was, of met
een matrozenpet, die haar pietluttig lintje voor ’t grijpen bood.’²³

Hermans rijkelijk toebedeelde speelgoed genereert na verloop van
tijd een zekere ontgoocheling en wordt ontmaskerd als ‘een schijnwaar-
heid’:

Mijn trompet was een blikken schijn, die de minste deuk niet kon weerstaan.
Mijn harmonika was van stoffhout en beplakt karton, een piepende schijn.
En schijn was die kleine tramwagen, die ik bij ’t eerste zicht zo aardig had
gevonden, en die nu stonk van de lijm en de verf. Het ergste verraad kwam
nog van mijn werkgerief. Ik ondervond dat mijn hamer geen ijzeren was,
geen om te slaan, een om te doen alsof. Mijn beitel kon niet insnijden, mijn
schaaf niet pellen, mijn zaag niet bijten.²⁴

Het gezin verhuist een paar keer, steeds in het centrum van Molenbeek.
Alice, één jaar jonger dan Herman, wordt eveneens in de Vier-Winden-
straat geboren. De jongere zusjes Maria en Lea werden geboren in res-
pectievelijk 1882 en 1884, in de intussen opgeknapte woning in de Sint-
Josephstraat 18. De jongste, Martha, komt op 2 november 1892 ter wereld,
thuis in de De Rosnestraat 33 – de huidige Verrept-De Keyserstraat –
waar zich de gemeenteschool bevindt waarvan moeder Teirlinck de
directrice is.²⁵ Die straat heeft haar naam te danken aan de daar geves-

tigde firma Rosne, Cail & Co, gespecialiseerd in het vervaardigen van stoommachines en apparatuur voor de suikerindustrie.²⁶

Zijn vader en moeder zijn destijds kerkelijk getrouwd, maar gaandeweg heeft Isidoor zich, mede door de negatieve ervaringen van zijn goede vriend en zwager Reimond Stijns, tot een progressieve en Vlaamsgezinde vrijdenker ontpopt.²⁷ Toch zal Herman Teirlinck zich later nooit als een rabiate papenvreter manifesteren en in zijn omgang met geestelijken vaak de nodige diplomatie en – voor sommigen – een hoge mate van waardering aan de dag leggen.

De naburige Gauthierstraat, die per besluit van het schepencollege van 1 juli 1924 naar Isidoor Teirlinck wordt vernoemd,²⁸ zal nog belangrijk worden. In de Gauthierstraat 30 woont sinds 1870 Alfred Hegenscheidt, een Belg van Duitse afkomst, die in 1866 in Molenbeek geboren is. Hegenscheidts vader, een werktuigkundige, had samen met zijn broer Westfalen verlaten om zich in het Brusselse te vestigen. Ook Hegenscheidts moeder is een Duitse.²⁹ De Gauthierstraat geeft uit op de Vier-Windenstraat en op de Ninoofsesteenweg. Als kind ontdekt Herman ook de naburige, erg drukke paardenmarkt. Hij is acht jaar oud wanneer op enkele tientallen meters van zijn huis in het immer drukker wordende Molenbeek de eerste buurtspoorweg van de Brusselse agglomeratie wordt ingehuldigd. Nieuwe tramlijnen – voor de paardentram – volgen. Molenbeek barst uit zijn voegen: in 1889 wordt een nieuw en imposant gemeentehuis voltooid. Vanaf 1896 fungeert de gemeente als hoofdplaats van een gerechtelijk en een militiekanton.³⁰

Oom Reimond Stijns, in 1883 eerst als studiemeester aangesteld aan het Brusselse atheneum waar zijn neef later school zal lopen, woont in de gemeenteschool aan de Hoveniersstraat. Stijns' echtgenote Maria, de zus van Hermans moeder Oda, is daar bestuurster van de lagere meisjesschool en heeft er onder meer de zusjes Teirlinck onder haar hoede. Isidoor en Reimond hebben quasi tegelijkertijd kennisgemaakt met de uit Merchtem afkomstige jongedames Van Nieuwenhove. Hun gezamenlijke vriend Nestor de Tière is verloofd met een derde zus, de jonggestorven Celestina. De Tière blijft vrijgezel. De zwagers Isidoor en Reimond hebben bij Hermans geboorte al een behoorlijk gezamenlijk literair oeuvre op hun actief, waaronder *Bertha van den Schoolmeester* (1877), *Frans Steen* (1879) en *Baas Colder* (1879).³¹

Ook in artistiek opzicht telt Sint-Jans-Molenbeek een grote verschei-

denheid aan bezigheden en talent, onafgebroken gestimuleerd door de nabijheid van het Europese kunstencentrum dat Brussel volop aan het worden is. Wanneer Herman Teirlinck geboren wordt, zijn in Molenbeek onder anderen de landschaps- en dierenschilder Frans Backvis actief, de portrettist en landschapsschilder Jean de la Hoese, de schilder van stille-vens François Huygens en de realistische landschapsschilder en Belgische adept van de School van Barbizon Edmond de Schampheleer. In 1864 werd aan de Gentsesteenweg ook de sociaal bewogen symbolistisch-realistische meester Eugène Laermans geboren.³²

BELGIË 1879

Met de oprichting van de Belgische Werkliedenpartij worden de socialistische krachten verenigd. De partij wil de arbeidersklasse verdedigen en richt zich op het rekruteren van verpauperde werklieden en mijnwerkers uit de Waalse bekens. De partij wil werk maken van de invoering van het algemeen stemrecht.³³

In de loop van januari 1879 vestigt Vincent van Gogh zich in Petit-Wasmes, in de Borinage. In juli al wordt hij uit zijn functie van lekenprediker ontslagen. De kunstenaar in wording is onder de indruk van de miserabele levensomstandigheden van de mijnwerkers aan wie hij bij zijn vertrek al zijn bezittingen schenkt. De kunstenaar kent er een armoedig bestaan, daalt af in de steenkoolmijn van Marcasse en verzorgt gewonden na de ramp in de mijn van Cour de l'Agrappe. Hij blijft er tot in maart 1880.

De Borinage is een rampgebied. De arbeids- en leefomstandigheden daar en in de rest van het land behoren aan het einde van de negentiende eeuw tot de slechtste in Europa. Tien jaar voor Teirlincks geboorte heeft Karl Marx nog opgetekend: 'Er bestaat in de beschaafde wereld slechts één klein land waar het leger wordt gebruikt om met een onnoemelijke gretigheid en boosaardigheid op officiële wijze arbeiders af te slachten. Het land in kwestie, België, blijft het comfortabele paradijs, het privéjachtterrein van de grootgrondbezitters, kapitalisten en pastoors.'³⁴ Het is tot dan vooral de progressieve vleugel van de liberalen die het voor betere leef- en werkomstandigheden opneemt.

Vanaf de zomer van 1879 zorgt de tweede organieke wet op het lager onderwijs ervoor dat de gemeentelijke autonomie wordt afgeschaft en een neutraal lekenonderwijs onder staatscontrole wordt opgezet. De liberalen zetten de vernederlandsing van het onderwijs in, dit tot woede van de kerkelijke gezagsdragers die het Frans in het vrij middelbaar onderwijs willen handhaven. Het algemene principe van de nieuwe onderwijswet luidt, dat alleen de bur-

gerlijke overheid bevoegd is voor het bestuur en toezicht. Elke gemeente moet voortaan minstens één lagere school bezitten. De regering krijgt het recht om voor elke gemeente het aantal scholen en het aantal klassen te bepalen, dit na overleg met de gemeenteraad. Onderwijs voor armlastige kinderen moet gratis zijn. Het godsdienstonderwijs wordt aan het gezin overgelaten en aan de bedienaars van de verschillende godsdiensten. In het minimumprogramma wordt het vak zedenleer opgenomen. De Belgische bisschoppen openen zo goed als overal katholieke scholen, vaak in geïmproviseerde gebouwen. Heel wat onderwijzers stappen over naar dit vrij onderwijs.³⁵

Op 19 mei 1879 overlijdt de liberaal Jules Anspach. Hij is bijna twee decennia burgemeester van Brussel geweest en heeft voor belangrijke urbanisatiewerken gezorgd, zoals de sanering van de Zenne en de opfrissing van verschillende volksbuurten. Een van de belangrijkste lanen in de hoofdstad wordt naar hem vernoemd. Op de Galgenberg is de bouw van het imposante Justitiepaleis in volle gang. In de benedenstad floreren indrukwekkende winkelgalerijen, halfweg de negentiende eeuw ontworpen door architect Jean-Pierre Cluysenaar.³⁶ Binnen de vijfhoek van het centrum telt Brussel ongeveer tweehonderd-duizend inwoners. In de steeds aandikkende randgemeenten wonen om en bij de vierhonderdduizend mensen.³⁷

In september 1879 vestigt luitenant Ernest Cambier aan de oevers van het Tanganyikameer in Karema (Congo) de eerste Belgische handelspost. De expeditie van de Association Internationale Africaine rondt daarmee een twee jaar durende missie af. De taaie Cambier komt als enige Europeaan in Karema aan, vergezeld van een dertigtal inlandse dragers. De Sultan van Karema verleent Cambier een concessie voor een gebied van ongeveer duizend hectare. Cambiers opdracht bestaat erin om wetenschappelijke informatie te sprokkelen en steun te verlenen aan reizigers die Afrika wensen te bezoeken.

De wereld van Isidoor

Een zoektocht naar zijn familiewortels heeft Herman Teirlinck nooit ondernomen. Hij vindt het zelfs 'een verkeerde en bovendien gevaarlijke onderneming'. Liefst laat hij zijn voorvaders 'in hun veilig verleden verborgen', hoewel hij zich niet helemaal aan dat voornemen heeft gehouden. Maar ook dan valt hij bij voorkeur terug 'op de betrouwbare bodem die door mijn eigen geheugen is afgegrensd, en voorouders die ik me persoonlijk niet herinner, beschouw ik voor mij en mijn nakroost als verloren'.³⁸ Of hij dat ook meent, is een andere zaak.

Hermans vader is alvast geen doordeweekse, eind negentiende-eeuwse pater familias. Isidoor Teirlinck (1851-1934) is een begrip. Hij heeft zich als autodidact bekwaamd in de filologie, dialectologie, folklore, plantkunde, entomologie en andere vakgebieden. Van opleiding is hij onderwijzer, heeft gestudeerd aan de Rijksnormaalschool in Lier en daar les gekregen van de schrijver Domien Sleecx. Tot zijn medestudenten behoren onder anderen zijn goede vriend en latere volkskundige Alfons de Cock, de dichter Jan Adriaensen, de heimatschrijver Gustaaf Segers en de dichter en historicus Theodoor Sevens. Domien Sleecx 'wist zijn leerlingen iets mee te geven op hun levensbaan,' aldus Lode Baekelmans, met name 'het heilig verlangen om hun volk te dienen'.³⁹

Isidoor wordt aangesteld als onderwijzer in Serskamp, Drogenbos en Sint-Joost-ten-Node. Door zijn bekwaamheid, vele interesses en een grote werklust promoveert Teirlincks vader tot leraar wiskunde en natuurwetenschappen aan de Brusselse normaalschool. Later wordt hij lid van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde. Hij schrijft enkele schoolhandboeken, maar blijft vooral bekend wegens het grote aantal volkskundige, dialectologische en biologische studies. In litteris vormt hij een duo met zijn schoonbroer Reimond Stijns. De 'firma Teirlinck-Stijns' publiceert een aantal romans op het overgangsgedebied van romantiek naar realisme. In 1877 heeft hun samenwerking een aanvang genomen met de moraliserende roman *Bertha van den schoolmeester*, een door Conscience beïnvloed sentimenteel en voor gewone lezers goed verteerbaar geheel over een vondeling die door geldzucht haar liefdesgeluk verspeelt. In 1880 volgt hun verhalenbundel *Aldenardiana*, waarin ze voor het eerst werk maken van een objectieve registratie van de werkelijkheid, gedrenkt in hun beider overwegend pessimistische levensvisie. De novellebundel *Uit het leven van het volk* in 1882 is een stap terug richting lezerspubliek, maar in 1884 verschijnt het werk waardoor ze ten dele het aanzicht van de Vlaamse letteren zullen veranderen. De antiklerikale tendensroman *Arm Vlaanderen* is een aankondiging van het naturalisme in onze contreien. De radicale katholiek-liberale tegenstellingen uit de schoolstrijd van 1879-1884, ontbrand na de liberale verkiezingsoverwinning van juni 1878, worden op een treffende wijze geëvoceerd en scherpgesteld. De eenvoudige en ongeletterde landlieden worden afgebeeld als dweperige en onderdanige slaven van geestelijkheid en adel. De meer kwaadaardige karakters in de roman behoren uitsluitend tot het katholieke kamp.⁴⁰ In het tweedelige magnum opus wil de geëngageerde

onderwijzer Everaart Vanderlaen (een anagram van 'Vlaanderen') vergeefs de clerus en de adel het hoofd bieden door de landelijke bevolking intellectueel en geestelijk onderricht te verschaffen. De schets van het verpauperde en ontredderde Vlaanderen steekt vaak af tegen het idyllische uitzicht ervan. Het antiklerikale discours moet via een door commentaar en betoog doorspekte techniek de 'ontslaving' van het Vlaamse volk in de hand werken. Ook het onderwijssysteem moet het als autoritaire 'fabriek' ontgelden.⁴¹

Na de publicatie van *Arm Vlaanderen* wordt 'de firma Teirlinck-Stijns' ontbonden. Isidoor concentreert zich van dan af op botanische, entomologische en folkloristische studies, terwijl Reimond Stijns literair actief blijft met naturalistische romans als *Ruwe liefde*, *In de ton*, *Dikke Miel* en – zijn beroemdste werk – *Hard labeur*. Isidoor Teirlinck publiceert weliswaar nog enkele impressionistische dorpsnovellen, maar evolueert als auteur vooral in de richting van de volkskunde. Samen met Alfons de Cock schrijft hij *Kinderspel en kinderlust in Zuid-Nederland* (1902-1908) en *Brabants sagenboek* (1909-1912). Zijn andere interesses leveren nog studies op over botanische folklore, magie en godsdienst. Op filologisch vlak tekent vader Teirlinck voor het *Zuid-Oostvlaandersch dialect* (1924), een woordenboek van het Bargoens en een studie over plaatsnamen in het Middelnederlandse Reinaertepos.⁴²

Isidoor geeft een deel van zijn encyclopedische kennis door aan zijn zoon. Op hun wandelingen door de Zuid-Oost-Vlaamse heuvels, akkers en wouden of in de groene rand rond Brussel wordt de kleine Herman geleerd hoe planten en dieren te onderscheiden en hoe vogels aan hun gezang te herkennen. Isidoor is niet alleen de eerste, maar tevens de belangrijkste leraar van zijn zoon:

Hij wilde alles weten, alles beproeven en encyclopedisch zijn. Onze tochten door de velden en de bossen waren van een toedracht die ik pas later ben gaan waarderen. Hij zag geen bloem, geen blad, geen boom, of hij noemde ze. Hij kende van elke plant de levenswijze, de groei, de bloei, de voortplanting, en tot de meeste verborgen zeden. Hij zag de dieren, de grotere die men haast nooit ontmoet, en tot de kleinste toe, de insecten, de kruipende en de zwevende, hij noemde ze. En hij zei: let op, nu gaat het weer spoedig veranderen, want zulke zwermen stijgen alleen op bij 't naderen van de storm. Of hij zei: het moet nu al zo laat op de middag zijn, want ik heb een zwarte tor horen vliegen. Maar het liefst van al scheen hij zich op de kennis van de voge-